

Державний комітет України у справах архітектури,
будівництва та охорони історичного середовища
/Держбуд України/
Українське спеціальне проектно-будівельно-реставраційне об'єднання
"Укрреставрація"
Український спеціальний науково-реставраційний
проектний інститут "Укрпроектреставрація"

ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ /охор.-__/

ЦЕРКВА МИКОЛИ ДОБРОГО З ДЗВІНИЦЕЮ у м. КИЄВІ

Комплексні вишукування.

Історична записка .

Том _____ Книга _____
Шифр _____

Головний інженер інституту

А.Б. Антонюк

Начальник майстерні /відділу/

С.Р. Буддей

Головний архітектор проекту

С.Б. Юрченко

КИЇВ, 1997 р.

Замовник – релігійна громада

Стадія – ескізний проект

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ І ВІДПОВІДАЛЬНІ ВИКОНАВЦІ

Прізвище, ім'я, по батькові	Посада	Ступінь участі в розробці
Дегтярьов М.Г.		історична записка

Керівник КАРМ /ВІДДІЛУ/

С. Булдей

Проект узгоджено:

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА
про Києво-Подільську церкву
Св. Миколи Доброго та її дзвіницю

Церква Св. Миколи Доброго (яка не збереглася до нашого часу) розташовувалася на київському Подолі, на початку Покровської вулиці, недалеко від перетину її з Андріївським узвозом, на південний схід від дзвіниці цієї церкви, що існує і тепер. Споруду церкви було розібрано у 1930-і роки. Як зазначає Т.Геврик, *"...як і з іншими зруйнованими пам'ятками минулого, нема жадної інформації про деталі чи обставини, в яких відбувалося руйнування церкви Миколи Доброго."* /1/.

"Сама назва церкви, її посвята, пов'язана зі старовинною легендою, що розповідає про події XI чи XII ст.: у киянина був бранець-половчин. Просив відпустити його додому, на що хазяїн погодився після того, як половчанин перед іконою Св. Миколая пообіцяв пригнати йому табун коней. Пішов половчин та й забув свою обіцянку, й лише після того, як Св. Миколай скинув його з коня й хворому з'явився уві сні, нагадавши про обіцянку, наляканий половчин повернувся до Києва і пригнав не один, а два табуни коней – один для свого хазяїна, а другий до церкви Миколи Доброго. Отож, за легендою, Добромикільська церква була в Києві ще за давньоруських часів", - стверджує М.Говденко /2/.

На думку інших авторів, які вивчали історію створення храму, походження його назви могло бути зумовлене іншими причинами: наявністю в ньому стародавнього чудотворного/3/ образу святителя Миколи, названого серед народу Добрим, а також шпиталю для бідних і хворих, створеного при храмі на межі XVI-XVII століть /4/.

Можна вважати, що саме від зазначеного часу історія Добромикільської церкви, дата заснування якої сягає глибини віків, починає з'ясовуватися завдяки наявності достовірних письмових джерел. У відповідності з історичними джерелами, у досліджуваній час замість стародавньої дерев'яної церкви на кошти гетьмана Війська Запорізького Самійла Кішки будується новий дерев'яний храм, якому фундатор постачає необхідне начиння і ікони /5/.

Цей богоугодний вчинок було здійснено славетним полководцем "на честь звільнення з турецького полону, оспіваного у відомій думі" /6/.

Автор монографії, присвяченої Добромиколаївській церкві, А.Георієвський, висловлює припущення, що гетьман С.Кішка передав у власність церкви "трохи землі: уся пожертвована ним земля, ймовірно, обмежувалася тими невеликими "пляцями", на яких стояли храм, дзвіниця, шпиталь, знаходився цвинтар."/7/.

Варто відзначити, що XVII століття – це період бурхливого розвитку Подільського району Києва, що перетворився на торгово-ремісничий центр міста. Поділ на той час було забудовано переважно дерев'яними спорудами. Планування району мало нерегулярний, мальовничо-ландшафтний характер. Звивиста мережа доріг і вулиць вільно розходилася залежно від рельєфу місцевості і розташування основних монументальних споруд. Уявлення про Поділ середини XVII сторіччя дає гравюра голландського художника А.Вестерфелда /див. фото №1/. Національний склад населення Києво-Подолу був багатоліким: поряд з українцями і росіянами тут мешкали єврейські, вірменські, грецькі купці, мали свої храми і монастирі католики, греко-католики, уніати, представники інших віросповідань. Нерідко між ними виникали конфлікти, основою яких були, зазвичай, причини економічного характеру. Так, у 1642 році відбувся судовий розгляд з питання власності на земельну ділянку на Подолі між кляштором бернардинців і прочанами церкви Миколи Доброго /8/.

У період війни українських козаків проти Речі Посполитої, під час великої пожежі, що спалахнула у 1651 році, Добромикільська церква так само, як і інші дерев'яні будівлі Подолу, згоріла /9/.

Проте вже до 1660-х років, імовірно, було відбудовано нову дерев'яну церкву на честь Св. Миколи Доброго. Саме до цієї дати належить згаданий вище "універсал", наданий церкві київським козацьким полковником Василем

Дворецьким на володіння "грунтами, не зайнятими козаками, що залишилися після вигнання з Києва бернардинів, єзуїтів і вірмен" /10/.

Важко визначити, скільки саме землі одержала церква за цим універсалом, бо ні місцезнаходження, ні її межі Дворецьким не вказані", - зазначає у зв'язку з цим А.Георгієвський. /11/.

Уявлення про вигляд храму кінця XVII ст. дає його зображення на плані Києва 1695 року /див. фото №2/. Ми бачимо монументальну дерев'яну п'ятибанну споруду з трьома вівтарними апсидами зі східного боку.

У 1705 р. церква Миколи Доброго згоріла від розряду блискавки /12a/; у 1716 р. з ініціативи священика цієї церкви Сімеона Ширіпи було збудовано нову кам'яну церкву з такою ж назвою.

Деяке уявлення про цю споруду, яку на початку XIX ст. було замінено новим кам'яним храмом (*про що йтиметься далі*), можна одержати з відомостей, наведених у монографії А.Георгієвського, які він виявив, працюючи над документами церковного архіву, що понині не збереглися.

Зведений на початку ХУІІІ ст. кам'яний храм був тринефним і трипрестольним: головний престол – на честь Св. Миколи, лівий /північний/ - на честь Св. Андрія Первозванного, правий (південний) – Покровський.

Вінчали храм три куполи, з який середній - великий - було вкрито білим залізом, а два інші, як і вся покрівля храму в цілому, мали тесове покриття.

З трьох боків - південного, західного і північного - до нього прилягали "*дерев'яні паперті на зразок ганків*" /13/.

Новий іконостас виготовив чернігівський "сніцар" Григорій Петров з липового дерева "*зразком такий самий, як і в кафедрі Святої Софії*" /14/. Тоді ж було розібрано стару дерев'яну дзвіницю, а замість неї зведено нову, кам'яну. Дзвіниця мала 3 яруси: нижній призначався для церковнослужителів, середній займала невелика церква, а верхній являв собою дзвіницю у вигляді пірамідальної

вежі. Збудовано дзвіницю на кошти священника Сімеона Ширіпи, через що влаштовану в ній церкву було названо "*в ім'я його ангела - преподобного Сімеона Стопника*"^{15/}.

Ім'я автора споруди невідоме. Проте, за характером її архітектурних форм, як справедливо вважає відомий київський краєзнавець Ф.Ернст, можна припустити, що це "*будування невідомого московського майстра, з шатровим верхом, типовим для московської архітектури, "слухами" та цибулястим півбанком.*"^{15a/}.

На жаль, велика пожежа, що сталася на Подолі наступного, 1718 року, завдала значної шкоди як церкві, так і її дзвіниці. Стіни храму, які не мали залізної пов'язі, виявилися недостатньо міцними, у них почали заявлятися тріщини. Особливо помітним це стало наприкінці 1730-х років. Для збирання коштів на ремонт церкви київський митрополит Рафаїл Заборовський видав спеціальну "грамоту". Значну грошову суму пожертвував колишній титар церкви міщанин Ісидор Іванов, який "на репарацію церкви... заповів третину свого маєтку"^{16/}. Істотні внески зробили й інші благодійники. Невдовзі "*усі тріщини було зашпаровано.*"

Але вжиті заходи принесли лише тимчасовий успіх. Через 16 років знову "*наколовся мур і у великих розмірах*". Крім того, тесова покрівля на церкві вже "*зруйнувалася, почала пропускати течу і потребувала відновлення.*"^{17/}.

1766 року за розпорядженням митрополита Тимофія Щербацького знову зібрано кошти на відновлення храму, де провадилися ремонтні роботи: "*Вівтарну частину було зв'язано залізом... і ззовні піднято кам'яним стовпом на зразок "бика"*"^{18/}.

Наприкінці 1770-х знову досить гостро постало питання також про необхідність ремонту дзвіниці з церквою Св. Сімеона Стопника, що містилася всередині. З ентузіазмом до справи узявся онук Сімеона Ширіпи - священник церкви Миколи Доброго Гаврило Ширіпа, який протягом 1778-1781 років зібрав значну

суму. За його словами, усі зусилля були спрямовані *"на честь Божу і його угодника преподобного Сімеона Столпника, на вшанування знатного будівничого Добро-Миколаївської церкви."*/19/.

До робіт на дзвіниці було залучено славетного київського зодчого, майстра українського бароко – Івана Григоровича-Барського, який виконав не лише потрібні ремонтні, а й реконструкційні роботи по споруді дзвіниці: *"До східного фасаду дзвіниці, на висоту її двох ярусів, зроблено прибудову з галереєю-аркадою в першому ярусі. Ця прибудова, увінчана фронтоном, збільшувала об'єм церкви, в якій було розтесано великі отвори в західній та східній стінах. З півдня та заходу до церкви було прибудовано галерею-аркаду, на зразок опасання дерев'яних українських храмів. Для підтримання південно-східного кута опасання в рівні першого ярусу дзвіниці вмуровано монументальний стовп – колону діаметром близько 1 метра"* /20/.

Просторішим і світлішим церковне приміщення архітектору вдалося зробити також завдяки заміні розібраного *"великого кам'яного стовпа..., що стояв якраз посередині храму і підтримував собою склепіння"*, залізним пов'язям і *"збільшенню розміру вікон...для більшої світлості."*/21/.

24 серпня 1781 р. поновлену Сімеонівську церкву було освячено митрополитом Гаврилом. Проте вже у 1788 р. *"було знайдено в ній і маленьку незручність, а саме: коли почали правити в ній, то побачили, що старі сходи, що ведуть до неї, дуже круті й тісні, так що при них старим і малим вхід є вельми незручний і небезпечний; також і тіла мертві вносять через неї з немалими труднощами."* Через це *"титарем Тимофієм Петровським... були зроблені сходи до храму кам'яні, просторі, пологі і світлі"* /22/.

Наприкінці 1780-х років у головному Добромикільському храмі знов утворилися значні тріщини, через що службу у ньому було припинено /з 1787р./: *"вона почала правитися виключно у малій Сімеонівській церкві"*/48/. На прохання

митрополита Самуїла, київський генерал-губернатор В.М. Курчатников надіслав архітектора І.Д. Яснигіна для огляду технічного стану храму. Архітектор констатував, що *"церкву, не розібравши до основи, виправити неможливо буде."*

У 1794 р. церковну споруду почали розбирати, плануючи використати цеглу, чавунну підлогу та інші матеріали під час наступної її відбудови.

У 1799 р. до Києва прибув новий генерал-губернатор С.О. Беклемішев, який мав наміри *"скасувати Добро-Миколаївську церкву... її прочан з причтом приписати до сусідньої Покровської церкви, цеглу використати на Контрактовий будинок, що зводиться, а місце церковне перетворити на міську площу, якої так потребував густозаселений Поділ."*^{24/}

Таке рішення, прийняте Беклемішевим, викликало обурення серед прочан Добромикільської церкви, які доклали великих зусиль, щоб *"історичне існування храму на тому місці не зневажалось..."*^{24/}.

Протягом порівняно короткого часу прочанами було зібрано значну на той час суму – 5000 карбованців ^{26/}.

Головним "жертводавцем" був титар храму купець Назар Сухота.

15 липня 1800 року з благословіння митрополита Гаврила було закладено новий храм, проектні креслення якого виконав архітектор Андрій Меленський, який тоді обіймав посаду головного архітектора Києва^{27/}.

З тексту опису храму бачимо, яким він мав бути: *"Середня частина храму являє собою дещо видовжений чотирикутник з двома вікнами і одними дверима у кожній з бічних стін – північній і південній; зі східного боку вона закінчується напівкруглою п'ятивіконною апсидою для вівтаря, а із західного боку до неї безпосередньо... примикає у вигляді короткого, але широкого чотирикутника притвор, що має в західній стіні входні двері і два вікна; на північному і південному кінцях цього притвору, які виступають із корпусу споруди, потрібно зробити по квадратній кімнаті для бібліотеки і комори, а між ними поставити два стовпи, які підтримуватимуть хори для півчих. Над середньою частиною храму височить*

восьмигранний тамбур циліндричної форми, який закінчується приплюснутим куполом, а поверх притвору (над бібліотекою і коморою) влаштовано наскрізні башти. Ззовні план споруди ускладнюється прибудовою екскедри (для ризниці) до північної стіни вітара і колонадних портиків – до західних, північних і південних дверей споруди."/28/.

План Києва 1803 року /див. фото №3/, що зафіксував план собору, свідчить, що задум Меленського у цей час вже втілювався у натурі. 13 жовтня 1807 року відбулося урочисте освячення побудованого храму /29/. Цього ж року церковну садибу обнесено дерев'яною огорожею. Конфігурацію плану садиби добре видно на згаданому вище плані Києва 1803 року.

Спустошуюча пожежа, що спалахнула на Подолі влітку 1811 року, завдала значної шкоди дзвіниці Добромикільської церкви, проте власне церковна споруда дивом збереглася неушкодженою, за винятком згорілого даху. Згоріло також 42 будинки, які стояли на церковній землі і приносили церкві значний прибуток /30/.

У відповідності із складеним у 1811 році *"Реєстром вещам церкви, после пожара не явившимся"*, *"було розтоплено сім дзвонів, під дзвіницею вогонь знищив Сімеонівську церкву разом з її начинням, ризницею та бібліотекою, престол, жертвеник, передвітарний іконостас з шістьма іконами, на яких були мідно-визолочені ризи з срібними вінцями"* /31/.

За "височайше" затвердженням 2 березня 1812 р. планом Подолу у власність церкви було відведено 900 кв. сажень" під цвинтар або погост" і два місця "для садиб церковнослужителів": на розі Андріївського узвозу і Боричевого Току й на розі Покровської вулиці і Боричевого Току /32/.

У 1829 р. дзвіницю відремонтовано, церкву в ній перероблено на теплу і перейменовано " в ім'я Св. мучениці Варвари, яка особливо пошановувалася киянами."/33/

Очевидно, тоді ж відбулося закладання аркових прорізів опасання.

У 1830 р. на ділянках, що належали церкві, за проектами архітектора Петра Дубровського споруджуються будинки для церковнослужителів, а навколо церковної садиби зводиться нова дерев'яна огорожа /34/.

До середини 1850-х років виникла потреба у ремонті храму. З цією метою церковний причт знову змушений був удатися до збирання "пожертв". Цього разу серед благодійників виявився і київський цивільний губернатор Іван Іванович Фундуклей, який вніс на ремонт церковної споруди 300 карбованців.

У 1855 р. під час ремонтних робіт в інтер'єрі храму міщанин Григорій Мартиненко виконав настінний живопис. Вільні від малярських композицій ділянки стін було "оздоблено під світлий мармур." З ініціативи настоятеля церкви Івана Сухобрусова у тематиці малювання (над північними і південними дверима) було використано "переказ про чудо святителя Миколи над половчином."/35/

У 1878 р. було "влаштовано кругом церкви залізну огорожу на кам'яному підмурку"/36/.

У 1881 р. здійснюється поточний ремонт (поновлення тиньку, фарбування мідянкою дахів і куполів) /37/, а у 1885-86 рр., - капітальний ремонт церковної споруди з перетворенням її "із холодної на теплу": влаштуванням калориферного опалення, нових подвійних віконних рам і т. ін. Тоді ж знову було позолочено іконостас, а ікони закрито склом./38/

У квітні 1913 р. у церкві Миколи Доброго вінчався відомий російський письменник М.Булгаков. Священником церкви тоді був близький друг родини письменника О.О.Глаголев./39/

До кінця XIX - початку XX ст. належить більша частина графічних матеріалів, що стосуються храму і його дзвіниці: історичні фотографії, замальовки

загального вигляду споруди, як правило, у панорамі Подолу. Ці документи свідчать, що обидві культові споруди в цей період в основному зберегли свої архітектурні форми без особливих змін /див. фото №___/ Зведений Меленським на початку ХІХ ст. храм був типовим для епохи класицизму зразок культової споруди. Прямокутний в плані об'єм будівлі мав напівкруглий апсидний виступ зі східного боку і чотириколонний портик, що оздоблював головний вхід із західного боку. Споруду вінчала одна напівсферична баня у центрі і дві невеликі башти обабіч західного фасаду. Стіни по периметру мали рустовку, звершувалися карнизом складного профілю і трикутними фронтонами по осі трьох фасадів (за винятком східного), декоровані розвинутими наличниками прорізів.

Фотографія інтер'єру 1935 року свідчить, що у храмі аж до його знищення зберігався виконаний А. Меленським овальний у плані іконостас, який дослідники справедливо вважають одним з кращих творів цього майстра. /40/

Що стосується дзвіниці, то ця оригінальна для київської архітектури ХVІІІ ст. споруда, як вже згадувалося вище, виконана у стилі московської "шатрової" архітектури ХVІІ ст., імовірно, кимось із російських зодчих, котрий, вочевидь, збудував і дзвіницю Іллінської церкви на Подолі, яка теж має шатрове завершення. Цю думку розділяють багато істориків київської архітектури.

У 1963 р. дзвіницю було внесено до реєстру архітектурних пам'яток УРСР, а в 1964-1969 рр. Українські спеціальні науково-реставраційні виробничі майстерні Держбуду УРСР за проектом архітектора М.М.Говденко виконали реставрацію цієї споруди.

Реставраційне завдання передбачало звільнення пам'ятки від спотворюючих її деяких "історичних нашарувань", розбирання прибудов ХІХ ст., що не мали особливої історико-архітектурної цінності (у тому числі двоповерхового аварійного будиночка біля західної частини дзвіниці).

Проведені перед реставрацією і під час неї дослідження дзвіниці показали, що, хоч дзвіниця в цілому вирішена у формах і пропорціях, близьких до архітектури Росії, проте на приїжджого майстра, вочевидь, дуже вплинули традиції архітектури українського бароко. Це відчувається, насамперед, в декоративному потрактуванні фасадів (пілястри, які підкреслюють кути споруди, розкріповка вінчаючого і

міжярусного карнизів на пілястрах, декорування пілястр своєюрідною решіткою, аналогічною до тої, яку ми бачимо на пілястрах Ковнірівського корпусу в Києво-Печерській лаврі та ін.)

У процесі реставраційних робіт цегляні конструкції споруди було укріплено методом ін'єктування щілин.

Щоб не перевантажувалися склепіння, на які спиралася підлога, – над ними було зроблено залізобетонні перекриття, а вже по них прокладено підлогу з дощок. У межах східної прибудови XVIII ст. було влаштовано залізобетонні сходи у підкреслено сучасних формах, щоб не виникло сумніву, що ці сходи – нові, встановлені для сполучення поверхів. Одночасно було розібрано закладення, які приховували галерею-аркаду першого ярусу і галерею-опасання другого ярусу, проте збережено і відреставровано цінні прибудови XVIII ст. Відреставровано також фасадний декор пам'ятки на тій ділянці стін, де примикали розібрані прибудови; *вирішено* складну проблему відведення поверхневих вод з ділянки пам'ятки через пониження відмітки двору до рівня XVIII століття, що дозволило сприймати пропорції споруди в початковому вигляді.

Нині дзвіниця є цегляною прямокутною в плані трьохярусною із шатровим завершенням спорудою, з прилягаючою до неї аркадою-галереєю, влаштованою у другому ярусі південного фасаду. Шатер із слуховими вікнами з трикутними фронтонами увінчано цибулястою банькою.

Ця споруда (у створенні якої брав участь видатний майстер українського бароко І. Григорович-Барський), а також церква Миколи Доброго, що стояла поруч (витвір яскравого майстра епохи класицизму А.Меленського), утворювали своєрідний ансамбль, який був важливим містобудівним компонентом заповідної історичної частини Подолу. Це – високохудожні зразки культового зодчества свого часу, що мають велику історико-архітектурну цінність.

М.Г.Дегтярьов, мистецтвознавець,
член Спільки художників України,
дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

ПРИМІТКИ

1. Т.Геврик. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва, К., 1991, с. 32.
2. М.Гойденко. Дзвіниця церкви Св.Миколи Доброго в Києві. - "З історії української реставрації". - К., 1996. Згадана легенда наводиться Філаретом Чернігівським в "Обзоре русской духовной литературы" /Харків, 1859, с. 37-38/; архімандритом Леонідом у "Памятниках древней письменности" /СПб, 1888, 6, 10/ та ін. джерелах.
3. Н.Закревский. Описание Киева, т. I-II, с. 575; Опись Киево-Подольской протопопии за 1784 г. - Киевские Епархиальные ведомости. К., 1862, № 2, с. 302.
4. І.Максимович в "Паломнике Киевском" наводить відомості, що "из одного частного акта, записанного в городских книгах под 21 января 1608 г., видно, что при сей церкви находилось богоугодное заведение или больница /шпиталь/". Див. також: Н.Сементовский. Киев, его святыни, древности, достопримечательности, 1900, с. 271; А.Анисимов. Скорбное бесчувствие. К., 1992, 80; Т.Геврик. Вказана праця, с. 32 та ін.
5. Ця відомість міститься в "універсалі" (грамоті – М.Д.), виданому церкві у 1660 році київським полковником Василем Дворецьким, що зберігався у передреволюційний час в церковному архіві (ж. "Киевская Старина", К., 1865, квітень, с. 743; Н.Закревский, вказ. праця, с. 574; Н.И.Петров. Историко-

топографические очерки древнего Киева. К., 1897, с. 201). Місце перебування документу нині не встановлено.

6. К.В.Шероцький. Киев. Путеводитель. К., 1918, с. 185; В.Науменко. Происхождение малорусской думы о Самуиле Кишке. - "Киевская Старина". К., 1883, т. VI, с. 212-232; В.Антонович. Неизвестный доселе гетман и его приказ. - "Киевская Старина", К., 1883, т. V, с. 140.

7. А. Георгиевский. Киево-Подольская церковь Николая Доброго. – К., 1892, с. 32.

8. Там же, с. 33

9. Там же, с. 35

10. Н.И.Петров. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897, с. 202.

11. А.Георгиевский. Вказ. праця, с. 39.

12. Судити про матеріал, з якого зведено зображені на плані будівлі, можна з характеру штрихування на їхніх фасадах. Якщо значні кам'яні споруди Києва на плані показані не заштрихованими, то рублену структуру дерев'яних імітує горизонтальне штрихування, а обшивку стін з дощок – вертикальне штрихування.

12а. Ю.Берлінський. Історія міста Києва. К., 1991, с.252.

13. А.Георгиевский.. Вказ, праця, с. 45.

14. Там же, с. 42.

15. Там же, с. 44.

15а. Ф.Ернст. Київ. К., 1930, с. 569.

16. Там же, с. 45.

17. Там же, с. 46

18. Там же.

19. Там же, с. 47.

20. Такі висновки робить М.Говденко – автор досліджень, що проводилися у 1960-і роки у зв'язку з реставрацією пам'ятки. На підтвердження цього автор додає: "Порівняння архітектурних форм галереї-аркади, її присадкуватих колон та арок з іншими творами Григоровича-Барського... не залишають сумніву в тому, що саме йому належить кам'яне опасання Добромикільської дзвіниці" (М.Говденко. Вказ. праця).

21. А.Георгиевский. Вказ.праця, с. 47.

22. Там же.

23. Там же, с. 48.

24. Там же, с. 50.

25. Там же, с. 51.

26. Н.И.Петров. Вказ. праця, с. 202.

27. А.Георгиевский. Вказ. праця, с. 52

Церква Миколи Доброго – одна з перших споруд, виконаних у Києві чудовим зодчим А.Меленським, який протягом трьох десятиріч обіймав посаду головного архітектора Києва і збагатив місто численними прекрасними спорудами у характерному для початку ХІХ ст. стилі класицизму /Див.: М.Г.Дегтярьов. Київський міський архітектор А.І.Меленський. - Ж. "Будівництво і архітектура", К., 1989, № 2/.

28. А.Георгиевский. Вказ. праця, с. 51.

29. Старий іконостас, зроблений для трьохвітарного храму, виявився завеликим для одновітарної нової церкви і був переданий до церкви с. Жуківець Київської області /Там же, с. 54/.
30. Там же, с. 55.
31. Там же, с. 56.
32. Там же, с. 57.
33. Там же, с. 59.
34. Там же, с. 112.
35. Н.И.Петров. Вказ. праця, с. 203. Про сюжети настінних композицій див. також: А. Георгиевский. Вказ. праця, с. 59.
36. Там же, с. 59, 112.
37. ЦДІА України, ф. 117, оп. 853, спр. 236. л. І.
38. ЦДІА України, ф. 127, оп. 857, спр. 146, л. І, 4 зв.
39. Київ. Енциклопедичний довідник. К., Вид. 2-е, 1985, с. 430; А.Кончаковский, Д.Малаков. Киев Михайла Булгакова. - К., 1990, с. 164.
40. Ф.Ернст. Вказ. праця, с. 569; Т.Геврик, вказ.праця, с. 32; А.Анисимов. Вказ. праця, с. 80.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алферова Г.В., Харпачок В.А. Киев во второй половине XVII века. К., 1982.
2. Анисимов А. Скорбное бесчувствие. К., 1992.
3. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины. К., 1989.
4. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва. К., 1991.
5. Бублик В.Д. Киев. К., 1890.
6. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. К., 1991.
7. Георгиевский А. Киево-Подольская церковь Николая Доброго. К., 1892.
8. Говденко М.М. Дзвіниця церкви Св. Миколи Доброго в Києві. - Зб.: "З історії української реставрації". К., 1996.
9. Дегтярев М.Г. Киевский городской архитектор А.И.Меленский. - журнал "Строительство и архитектура". К., 1989, № 2.
10. Заболотний В. Український архітектор XVIII ст. Григорович-Барський. - журнал "Українська література". Уфа, 1942, № 5-6.
11. Закревский Н. Описание Киева. М., т. I-II, 1868.
12. Кончаковский А., Малаков Д. Киев Михаила Булгакова. К., 1990.
13. Киев. Энциклопедический справочник. К., 1985.
14. Журнал "Киевская Старина". К., 1885, квітень.
15. Максимович И. Паломник киевский. К., 1845.
16. Нариси історії архітектури України. К., 1957.
17. Науменко В. Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке. К., 1883, т. VI.
18. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. К., т. I, 1983.
19. Петров Н.И. Историко-топографические очерки древнего Киева. К., 1897.
20. Похилевич Л. Монастыри и церкви г. Киева. К., 1865.
21. Проценко Л.А. Пам'ятки Києва, знищені у ХХ ст. К., 1991.
22. Сборник материалов для исторической топографии Киева. К., 1874.
23. Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопримечательности. К., Изд. 7-е, 1900.
24. Силин О.П. Перший головний архітектор Києва. - Український історичний журнал. К., 1974, № 8.
25. Титов Ф. Путеводитель по святыням Киева. К., 1910.
26. Філарет /Черниговский/. Обзор русской духовной литературы. Харьков, 1859.
27. Холостенко М., Іван Григорович-Барський – зодчий Києва XVIII ст. - Архітектура Радянської України. К., 1940, № 1.
28. Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель. К., 1918.
29. Эрнст Ф. Иван Григорович-Барский – киевский архитектор.- журнал "Куранты". К., 1918, № 3.
30. Эрнст Ф. Київ /провідник/. К., 1930.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний Державний історичний архів України.

ф. 59, оп. 1, спр. 9014

ф.127, оп. 828, спр. 178

оп. 837, спр. 258

оп. 853, спр. 236

оп. 857, спр. 146

оп. 870, спр. 388

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ

1. Панорама Подолу. Малюнок А.Вестерфельда 1651 року. - Київ. Історичний огляд. К., 1982, с. 41.
2. Фрагмент плану Києва 1695 року. Г.В.Алферова, В.А.Харламов. Киев во второй половине XVII века. К., 1982, додаток.
3. Фрагмент плану Києва 1803 року. Архів інституту археології АН України, № 14.
4. Фрагмент плану Києва початку XIX ст. Архітектор У. Гесте. ДАКО.
5. Вид Подолу. Картина В.Штернберга 1837 р. - І.В.Пархоменко. Василь Штернберг. К., 1978, с. 47.
6. Вид Подолу. Акварель Г. Світлицького 1924 року. - Г.П.Світлицький. К., 1973, с. 35.
7. Загальний вигляд церкви Миколи Доброго та її дзвіниці у панорамі Подолу. Фото другої половини XIX ст. - Колекція історичних фотографій бібліотеки ДНАББ м. Києва
8. Те ж. Там же.
9. Те ж. Там же.
10. Те ж. Там же.
11. Те ж. Там же.
12. Вид Подолу. Акварель О.Романова. Київ в образотворчому мистецтві. К., 1982, ілл. № 195.
13. Загальний вигляд церкви Миколи Доброго із заходу. Фото 1935 року. – Методичний фонд НДІТАМ. м. Київ.
14. Загальний вигляд церкви з південного заходу. Фото 1935 року. Там же.
15. Загальний вигляд церкви з північного сходу. Фото 1935 року. Там же. – Фрагмент іконостасу церкви Миколи Доброго. Фото 1935 р. Там же.